

UDK 811.163.42'373.7(091)

Izvorni znanstveni članak

Rukopis primljen 28. IX. 2011.

Prihvaćen za tisak 30. XI. 2011.

Martina Kramarić

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje

Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb

mkramar@ihjj.hr

FRAZEMI U GOSPINIM PLAČEVIMA NA STAROHRVATSKOME JEZIKU

U radu se promatraju i analiziraju ustaljene sveze s preoblikom značenja uočene u srednjovjekovnim Gospinim plačevima pisanim starohrvatskim jezikom. Takve se sveze navode kao frazeološke ili kao frazemi u užem smislu te se uspoređuju sa suvremenim frazemima ista značenja i podudarna oblika. Uz popis frazema u užem smislu donose se uz pojedine primjere i frazemi u širem smislu.

1. Uvod

1.1. U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti omiljeni su u puku bili Gospini, Marijini ili marijinski plačevi¹, u kojima se pasionske teme Isusove muke na križu, smrti, skidanja s križa i pokapanja, donose na drugačiji način. Naime, u prvi se plan postavljaju Isusovi pratitelji u njegovoj mucij, prvenstveno majka Marija, zatim Marija Magdalena i učenik Ivan, te se iz njihove perspektive i osobnoga doživljaja iznose događaji vezani uz Isusovu muku i smrt na križu. Pasionaska tematika zastupljena je također u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti u jednostavnijim versificiranim formama, dok se kao prva naznaka tekstova u formi plača bilježi narativno-lirska² *Pěsan ot muki Hrstovi u Pariškoj pjesmarici*³ s kraja 14. stoljeća. Uz pripovjedne elemente epitet nara-

¹ Nazivi koji se uobičajeno koriste u literaturi.

² Kolumbić (1994: 152) ga već naziva narativno-lirskim Gospinim plačem.

³ Detaljnije o *Pariškoj pjesmarici* vidi u Malić, Dragica 1972. *Jeziik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb: Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 1.

ktivni ova forma nosi zbog uvodnih riječi “naratora” kojima se obraća slušateljima⁴ nakon čega slijedi versificirana Gospina tužaljka kojom majka oplakuje muku, razapinjanje i smrt svoga sina na križu. Plačevi, koji se javljaju u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti u drugoj polovici 15. stoljeća⁵, složenije su pjesničke forme od prvotnih narativno-lirskih tekstova te se svojim značajkama približavaju žanru srednjovjekovne drame.⁶ Narativni uvodi i ulomci zamijenjeni su didaskalijama koje nisu zabilježene u svakome plaču, a ista tematika i motivi iznose se kroz dijalog više lica; najčešće su to Marija, Isus, Marija Magdalena i Ivan, uz povećavanje broja uloga u razvijenijim plačevima.

Pučke pjesme koje su se pjevale za svečanosti Velikoga tjedna i jak marijin-ski kult zaslužni su za nastanak i razvoj plačeva kao književne vrste. Kolumbić (1994: 152) smatra kako su se već u 13. stoljeću na hrvatskome jeziku pjevale pasionske pjesme te da su one bile podlogom za nastanak i razvoj Gospinoga plača na našim prostorima. Svakako su kao poticaj za nastanak i razvoj domaćih plačeva bili i Gospini plačevi iz europske književnosti⁷, poznati kao *Planctus Mariae*, koji se javljaju u latinskim traktatima crkvenih otaca, Anselma iz Canterburyja i Bonaventure iz Clairvauxa. Njihov se nastanak u europskome srednjovjekovlju veže uz pojavu bratovština, naročito flagelanata, u 13. stoljeću u talijanskoj pokrajini Umbriji. I u hrvatskoj se sredini popularizacija plačeva vezuje uz bratovštine, posebice u primorskim krajevima, gdje su se izvodili i pjevali u procesijama na Veliki petak.

1.2. U hrvatskoj su srednjovjekovnoj književnosti Gospini plačevi poznati u više latiničkih i glagoljskih inačica. Mlađe, novovjekovne inačice plačeva javljaju se u hrvatskoj književnosti sve do 19. stoljeća. Kao najstariji plač smatra se latinički plač iz *Picićeve pjesmarice* (996 stihova) iz 1471. godine. Slijedi ga po starini glagoljički plač iz druge polovice 15. stoljeća zapisan u *Zborniku duhovnoga štiva* (994 stiha). Također je glagoljički plač i *Vrbnički plač* (1023 stiha) zapisan krajem 15. ili početkom 16. stoljeća. Sačuvan samo fragmentar-

⁴ Vidi opširnije u Kolumbić (1994: 153).

⁵ Najstarija inačica plača datira iz 1471. g., a zapisana je u *Picićevoj ili Prvoj rapskoj pjesmarici*. Više podataka o tome, ali i ostalim poznatim inačicama srednjovjekovnih plačeva vidi u Kapetanović i dr. (2010: 355–360).

⁶ Više o prijelazu iz narativno-lirske u dijalošku formu vidi u Kolumbić (1994: 153) i Kapetanović i dr. (2010: 356). Takve su se pjesničke forme u literaturi nazivale dijaloškima, međutim Štrkalj Despot (2009: 127–130) postavlja pitanje opravdanosti kriterija za takav naziv te poziva na određivanje novoga naziva prema suvremenim spoznajama.

⁷ Prema Kolumbiću (1994: 105) i Perillu (1978: 15) hrvatski srednjovjekovni *Gospin plač* ne smatra se prijevodom talijanskih inačica pjevanih među bratovštinama, ni uzvišenije literarne forme *Marijina plača* iz europske srednjovjekovne književnosti, već je izrastao na podlozi domaće, već postojeće književne baštine, postupcima kompiliranja postojećih i adiranja novih dijelova i motiva.

no iz istoga vremena je i latinički plač nazvan *Splitskim ulomkom plača* (28 stihova). Dvije inačice istoga glagoljičkoga plača (po 1120 stihova oba), jedan iz *Klimantovićeve zbornika I.* (1501.–1512.), a drugi iz *Klimantovićeve zbornika II.* (1514.), zapisao je fratar Šimun Klimantović. Svi su navedeni plačevi proizašli iz iste redakcije i naslanjaju se sadržajno i izražajno jedan na drugoga. Sadržajno najopširniji i formalno najuspjeliji je latinički plač (2218 stihova) iz *Osorsko-hvarske pjesmarice* (oko 1530. godine), koji predstavlja drugačiju redakciju s obzirom na ostale.

Kako su srednjovjekovni Gospini plačevi uglavnom već bili temom⁸ brojnih radova s književnopovijesnoga i jezičnoga gledišta, u ovome radu pokušat ćemo obraditi jedan aspekt njihova pjesničkoga jezika. Specifičan srednjovjekovni izraz koji karakteriziraju stilski postupci i retoričke figure nizanja, ponavljanja, leksičkih i sintaktičkih paralelizama, uporabe jednostavnih poredbi, metafora i hiperbola⁹ ogleda se i u Gospinim plačevima. Plačevi su pučka forma pa je stoga njihov izraz jednostavniji i pučki intoniran. Ipak se naročito pažljiv odabir stilskih izražajnih sredstava može uočiti u posebno dirljivim i potresnim pjesničkim slikama Isusove patnje i majčine tuge zbog naglašene osjećajnosti i liričnosti u njima. Pučka intonacija ovih plačeva i želja da se motivi Isusove muke i smrti što više približe srednjovjekovnome čovjeku utjecala je na poseban izbor jezičnih sredstava. Jedan je od stilskih postupaka, blizak narodnome izričaju, i uporaba ustaljenih sveza riječi, bilo da se radi o slobodnim ili frazeološkim svezama.¹⁰

1.3. Tema ovoga rada bit će upravo takva specifična izražajna sredstva koja se prema suvremenoj terminologiji nazivaju *frazemima*, *frazama*, *frazelogizmima*, *izričajima* ili *idiomima*.¹¹ Uz poseban obzir prema vremenu nastanka plačeva pokušat ćemo predstaviti sveze za koje smatramo da su prema suvremenim frazeološkim kriterijima frazeološkoga tipa. Smatramo kako je zbog starije odabranoga korpusa potrebno oprezno pristupiti određivanju pojedinih sveza riječi kao frazema. Svjestan je toga bio i M. Moguš kada je raspravom o Marulićevoj frazeologiji (1994: 133–138) potaknuo zanimanje za proučavanjem

⁸ Detaljan popis literature o hrvatskim srednjovjekovnim plačevima vidi u Kapetanović i dr. (2010: 360).

⁹ Opširnije vidi u Fališevac 1994: 180, Štrkalj Despot 2009: 132–134, Kapetanović i dr. 2010: XLIV.

¹⁰ Prema podjeli A. Menac (2007: 9).

¹¹ Nabrojili smo samo neke od naziva kojima se služi suvremena frazeologija. Mogući su još i idiom ili idiomatska fraza te lokucija (Vajs-Zečević 1995: 363–371). Prema Maček (1992/1993: 263) »nema bitne razlike između izraza fraza, frazem, idiom«. Ista autorica odlučuje se za naziv idiomatska fraza. Dalje u tekstu rabićemo naziv *frazem*, što ujedno podrazumijeva frazeološku svezu riječi, frazem u užem smislu ili pravi frazem.

frazološke građe u našoj starijoj književnosti, te je istaknuo kako »(...) posebnih rasprava o starohrvatskoj frazeologiji nema« (1994: 133). Situacija se od tada ipak promijenila pa su uz Marulićevu frazeologiju obrađene i frazeologije Hektorovićeve “Ribanja i ribarskoga pregovaranja”, Gundulićeva “Osmana”, Mažuranićeva “Smrti Smail-age Čengića”¹², Držićeva “Dunda Maroja”, Kanižlićeva “Rožalije”, Reljkovićeve “Satira” i drugih slavonskih dopreporodnih pisaca¹³, te frazemi u Habelićevu, Belostenčevu¹⁴, Vitezovićevu¹⁵ i Šulekovu¹⁶ rječniku. Frazeološke sveze u djelima pisanima starohrvatskim jezikom još nisu zasebno proučavane što je bio dodatan povod za rad na ovome prilogu.¹⁷ Potaknuti navedenim istraživanjima pokušat ćemo predočiti frazeološku građu uočenu u korpusu starohrvatskih Gospinih plačeva. U radu ne ćemo govoriti o frazeologiji općenito s teorijskoga i terminološkoga gledišta jer su tomu posvećeni brojni drugi radovi¹⁸, nego ćemo samo navesti kriterije kojima smo se vodili u određivanju određenih sveza riječi kao frazema. Prema njima usustaviti ćemo podjelu i kvalifikaciju prikupljene frazeološke građe iz korpusa starohrvatskih plačeva.

2. O frazeologiji općenito

2.1. Svi su autori više ili manje suglasni u kriterijima koji su ključni za određivanje određene sveze riječi kao frazema.¹⁹ Što se tiče strukturalnoga kriterija,

¹² Svi su ovi radovi objedinjeni i objavljeni u knjizi Menac, Antica 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: KNJiGRA.

¹³ Autorica je ovih radova Ljiljana Kolenić, a bibliografske podatke o radovima moguće je pronaći u *Bibliografiji hrvatske frazeologije*.

¹⁴ Autorica je ovih radova Ljiljana Kolenić, a bibliografske podatke o radovima moguće je pronaći u *Bibliografiji hrvatske frazeologije*.

¹⁵ Autorica je Nada Vajs, a bibliografske podatke o radu moguće je pronaći u *Bibliografiji hrvatske frazeologije*.

¹⁶ Rad je objavljen u knjizi Menac, Antica 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: KNJiGRA, a autori su Antica Menac i Milan Moguš.

¹⁷ Iznimkom možemo smatrati rad B. Kuzmića i M. Menac-Mihalić (2007: 207–230), kojemu korpus čine čakavski pravni tekstovi pisani od 14. do 18. st.

¹⁸ Vidi u Fink Arsovski i dr. (2010).

¹⁹ Prema A. Menac (2007: 9) sveze riječi mogu biti slobodne i frazeološke, a kriteriji (2007: 15) za određivanje frazeoloških sveza riječi kao frazema su: 1. značenje cjeline nije jednako zbroju značenja pojedinih sastavnica; 2. uglavnom stabilan red riječi; 3. čvrsta strukturu u kojoj su leksičke zamjene ograničene, a gramatičke ne unose semantičkih promjena. J. Matešić (1978: 212) ističe sljedeće kriterije: 1. reproduktivnost; 2. formalna veza; 3. idiomatičnost; 4. uklapanje u kontekst. N. Vajs i V. Zečević (1992/1993: 363) definiraju frazeološke jedinice (naziv koje autorice rabe, op.a.) u jeziku kao »(...) skupovi riječi, više ili manje ukrućeni sintagmatski sljedovi, ustaljenog izraza i sadržaja. Takve sintagmatske funkcionalne jedinice veće od riječi pripadaju jezičnom kodu i gramatički, a često i semantički, odgovaraju sadržaju jedne riječi.«

već se polemiziralo o donjoj i gornjoj razini frazema. Što se tiče donje razine, J. Matešić (1982/83: 412) određuje ju kao svezu dviju punoznačnih riječi, dok A. Menac (1978: 221; 2007: 18) frazemima naziva i sveze koje se sastoje od jedne punoznačne riječi s proklitikom ili enklitikom (npr. *bez daljnjega, ispod časti*) za koje rabi naziv *fonetska riječ*. Kako se i u takvoj vrsti sveze može ostvariti najvažniji frazeološki kriterij, preoblika značenja, smatrat ćemo ih frazemima.

Kako ne bi dolazilo do neusuglašenosti u određivanju frazeoloških sveza riječi²⁰, u klasifikaciji je svakako potrebno razgraničiti *frazeme u širem smislu* od *frazema u užem smislu*, kako su to učinili i autori *Rusko hrvatskoga ili srpskoga frazeološkoga rječnika* (1979.), jer se u podjelu uvodi kriterij preoblike značenja. Prema A. Menac (1979: V) ako je među neslobodnim svezama riječi došlo do preoblike značenja »(...) tako da značenje cijeloga frazeologizma nije adekvatno zbroju značenja njegovih dijelova,« smatrat će ih se *frazemima u užem smislu*, dok je za *frazeme u širem smislu* karakteristično da desemantizacija dijelova u svezi nije provedena u potpunosti »(...) pa se značenje cijeloga skupa može izvesti iz značenja pojedinih dijelova« (A. Menac 1979: VII). Stoga su autori pri izradbi istoga rječnika kao frazeme, ali u širem smislu, tretirali i nazive, zatim izraze u procesu desemantizacije i slobodne izraze. Iste kriterije²¹, ali različite nazive rabe N. Vajs i V. Zečević. Prema njima, *figurativne (prenesene) lokucije* bili bi frazemi u užem smislu ili “pravi” frazemi, dok se *nefigurativne (neprenesene) lokucije* razlikuju “stupnjem semantičkoga transfera” pa kod njih »(...) jedna od sastavnica zadržava svoj osnovni semantizam (...)« (Vajs Zečević 1992/1993: 364). U ovome ćemo radu “pravim” frazemima smatrati sveze koje se prema istim principima određuju kao frazemi u užem smislu. To su dakle ustaljene sveze riječi²² koje se reproduciraju u gotovu, zadanu obliku, a u kojima je došlo do preoblike značenja pa se ono ne da iščitati iz pojedinih sastavnica sveze. Frazemi u rečenicama mogu imati bilo koju sintaktičku funkciju i funkcioniraju kao obični leksemi, za razliku od primjerice poslovice koje to ne mogu imati.²³

²⁰ Isti je problem već uočila V. Muhvić-Dimanovski (1992/1993: 323) naglasivši kako »(...) postoje velike razlike u definicijama što ih za frazeologizam daju pojedini autori.«, vodeći se tvrdnjom J. Matešića (1991: 309) kako »(...) nema jedinstvenoga mišljenja o tome što je frazem.«

²¹ I D. Maček (1992/1993: 264) naglašava kriterij metaforičnosti za razlikovanje *idiomatskih fraza*, za koje kaže da su »(...) metaforički izrazi od najmanje dviju riječi, koji pripadaju govornome jeziku.«, od »(...) fraza koje to nisu (nego su kolokacije).«

²² Bilo dviju ili više punoznačnih riječi, bilo sveze jedne punoznačne riječi i njezine proklitike ili enklitike.

²³ Detaljnije vidi u Štebih Golub-Vajs Vinja (2010: 193).

2.2. Frazemi u Gospinim plačevima

Starohrvatski su Gospini plačevi zapisani u više inačica, a neke od njih se više podudaraju, a neke manje. Sve su one nastale prepisivanjem ili prerađivanjem jednoga ili više predložaka te ih, kao i cjelokupnu srednjovjekovnu književnost, karakterizira anonimnost i varijantnost (Kapetanović i dr. 2010: XVII; Kolumbić 1994: 114, 197). U njihovoj su podlozi uz europske plačeve kao uzore bili i «usvojeni pjesnički sklopovi» (Kolumbić 1994: 100) koji su bili dijelom tadašnje domaće književne baštine, te napjevi omiljeni u puku. Formulaičnost izraza, učestala ponavljanja istih stihova, uklopljenost u narodni izričaj rezultirali su i frazeološkim načinom izražavanja u plačevima. Takvi ustaljeni pjesnički sklopovi lakše su se pamtili, a puk je tako mogao izravno reproducirati ih i sudjelovati u pjevanju i procesijama.²⁴ Postupci nastanka djela tipični za srednjovjekovlje (kompiliranje, adiranje, prepisivanje i prerađivanje²⁵) razlog su tomu što se isti takvi stihovi javljaju u svakoj od inačica u više potvrda. Uzastopnim ponavljanjem uvijek istih izražajnih formi, koje su se tako počele rabiti u gotovu, zadanu obliku kako bi se predstavilo određeno značenje, stvarale su se ili potvrđivale već postojeće frazeološke sveze. One su stoga važno i učestalo izražajno sredstvo u plačevima, bez obzira jesu li se već u vrijeme nastanka plačeva mogle smatrati frazemima ili ne. Proučavajući već citirane radove o frazeologijama srednjovjekovnih djela uočili smo velike podudarnosti u njihovu izrazu i izrazu starohrvatskih plačeva, što svjedoči o kontinuiranosti uporabe istih frazema već od Marulića pa nadalje. Pokušat ćemo primjerima iz teksta potkrijepiti misao A. Menac (2007: 177), kojom je zaključila rad o Mažuranićevoj frazeologiji: »(...) ovome možemo dodati i nekoliko primjera frazema, koje kao i u *Smrti Smail-age Čengića* nalazimo u M. Marulića, u Brne Karnarutića i u Gundulićevu djelu *Osmanu*. Ne ulazimo u to koji su im zajednički izvori, nego želimo samo pokazati da su oni već stoljećima svojina hrvatske književnosti, a još su i danas u živoj govornoj uporabi.« Ponajprije ćemo obraditi frazeološke sveze u užem smislu, koje i smatramo “pravim” frazemima, te provjerom njihovih potvrda provjeriti vjerodostojnost teze da su frazeološke sveze bile žive već u starohrvatskome jezičnom razdoblju srednjovjekovne hrvatske književnosti.

²⁴ Usp. vidi u D. Malić (2011: 84): »Uobičajene sveze, stalne sintagme, amplifikacije, opreke/kontrasti, usporedbe i slični jezični postupci prenosili su se iz pjesme u pjesmu, iz prikazanja u prikazanje i čestim ponavljanjem u javnim izvedbama na raznim vjerskim događanjima “ulazile puku u uho”, postajale puku bliske, lako usvojive, pamtljive, osiguravajući time njegovo sudjelovanje u javnom vjerskom činu.«

²⁵ Vidi opširnije primjerice u Štrkalj Despot, Kristina 2008. Tekstna kohezija u hrvatskoj srednjovjekovnoj drami. *Croatica et Slavica Iadertina*, 4, Zadar, 65–87., gdje se može pronaći i dodatna literatura.

3. Frazeologija Gospinih plačeva u užem smislu

Ranije u radu istaknuli smo koje ćemo sveze smatrati frazemima u užem smislu ili “pravim” frazemima. Također smo nekoliko puta kao problem u određivanju frazeološke građe istaknuli starinu korpusa. Logično je stoga postaviti pitanje mogu li se sveze riječi koje danas smatramo frazemima i navodimo ih u rječnicima kao frazeme također smatrati frazemima i u vrijeme nastanka plačeva. Frazemi se ustaljuju u određenom jeziku dugom uporabom²⁶ iste sveze riječi u kojoj barem jedna sastavnica sveze mora imati različito značenje od onoga u slobodnoj svezi riječi²⁷. Kako korpus hrvatskih srednjovjekovnih plačeva čine prvi zapisi te prvi pisani tragovi plačeva uopće, teško je reći koliko su već ranije u narodnome izrazu postojale iste sveze. Sve što je postojalo ranije pripada sferi usmene književnosti, ali zasigurno je da su iste sveze bile poznate među pukom i bile dijelom kolektivne memorije. Njihov kontinuitet i uporaba do danas potvrđuju da su one opstale te da čine dio hrvatskoga frazeološkog fonda. Stoga ćemo frazemima u korpusu starohrvatskih plačeva smatrati samo one frazeološke sveze koje su podudarne onima u suvremenim frazeološkim rječnicima ili popisima te se njima i danas služimo u izražavanju. Podudarnim frazemima smatrat ćemo one koje se značenjski podudaraju suvremenim frazemima uz moguće formalne razlike s obzirom na određene leksičke sastavnice ili djelomično u sastavu frazema. Kao relevantan rječnik zbog svoje opsežnosti odabrali smo Matešićev *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1982.) uz recentniju *Bibliografiju hrvatske frazeologije* (2010.)²⁸ autorica Željke Fink Arsovski, Barbare Kovačević i Anite Hrnjak.

3.1. Popis frazema iz Gospinih plačeva

U popisu frazema rukovodit ćemo se formalnim kriterijem i izborom ključne riječi kao glavne leksičke sastavnice frazema, a koja je prva imenica ili imenska riječi u frazemu. Ključna je riječ ujedno i nadnatuknica. Frazeme iz plačeva usporedit ćemo sa suvremenim ili uvriježenim oblikom istoga frazema, od-

²⁶ J. Matešić (1982/83: 408) piše kako »(...) konvencija, česta komunikacija postala je konačno odlučujućim faktorom da je ta veza riječi dobila status bilateralnoga jezičnog znaka u vidu frazema.« Slično piše i M. Moguš u raspravi o frazeologiji u Marulićevoj *Juditi* (1990: 158): »Naime, frazemi nastaju dugom uporabom neslobodnih skupova riječi bez obzira koliko će, kad se ustale, potrajati.«

²⁷ Kao jedan od uvjeta za postojanje frazema A. Menac (1979: V) navodi neslobodnu svezu koja se dugom uporabom ustalila.

²⁸ U *Bibliografiji hrvatske frazeologije* nisu popisani frazemi zapisani u frazeološkim rječnicima, knjigama ili monografijama, doktorskim disertacijama, magisterijima i prikazima.

nosno oblikom frazema koji je i danas u uporabi, a koji ćemo označiti debelim slovima. Ispod ključne riječi i suvremenoga oblika frazema i njegova značenja prema *Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1982.) navodit ćemo frazemske varijante istih frazema u formalnome obliku koji odgovara svakoj određenoj potvrdi iz plačeva, također debelim slovima. Tako će se kao zasebne frazemske varijante naći frazemi s razlikom u pojedinoj leksičkoj sastavnici, ili u glagolskome vidu glavnoga glagola u frazemu, ili s obzirom na rekciju frazema ili razliku prema uključenosti u kontekst. Takve će se obavijesti također moći iščitati uporabom različitih grafičkih sredstava, kako je to i uobičajeno u suvremenim popisima frazema.²⁹ Fonološke i morfološke alternacije³⁰ koje su prisutne u jeziku plačeva, pa i u frazemima, nećemo navoditi kao zasebne frazemske realizacije, već ćemo u zagradama navesti sve moguće oblike potvrđene u primjerima uz osnovni fonološki i morfološki oblik određene riječi. Primjere frazema iz plačeva³¹ uz njihov kontekst navodit ćemo kosim slovima. Navodit ćemo sve primjere, osim onih koji su u potpunosti jednaki. Za takve ćemo primjere samo u zagradama navesti na kojoj se foliji rukopisa plača nalaze. Kako bi se jasnije ovim popisom uputilo na sličnosti u frazeološkome izražavanju u starohrvatskim plačevima s onima u starijoj hrvatskoj književnosti, kako se obično u periodizacijama naziva književnost od pojave Marulića pa na dalje, u bilješci dat ćemo istovjetne frazeme koje smo uočili u Marulićevim djelima služeći se konkordancijom njegovih djela pisanih na hrvatskome jeziku te frazeme iz ostalih navedenih radova o frazeologijama pisaca iz starije hrvatske književnosti.

²⁹ Koristit ćemo ista grafička sredstva kao i autorice Bibliografije hrvatske frazeologije.

³⁰ Moguće su fonološke dublete, pa čak i trojake realizacije s obzirom na sljedeće fonološke osobine: refleks fonema jat; realizaciju slogotvornoga /j/ koja je moguća u obliku *r*, *ar* i *er*; realizaciju slogotvornoga /l/ kao *al*, *l* ili *u*; čuvanje suglasničke skupine *vs-* ili provođenje metateze te refleks prefiksa/prijedloga *vъ(-)* kao *u* ili *v/va*. Isti je slučaj i s morfološkim osobinama: miješanje oblika palatalne i nepalatalne deklinacije imenica ženskoga roda u *A.mn.*; gramatički nastavak za prezent glagola u prvome licu jednine u obliku *-u* i *-m*. Opširnije o jeziku svih plačeva vidi u Kapetanović i dr. 2010: 357–360.

³¹ Inačice plačeva označavat ćemo sljedećim kraticama: plač iz *Picićeve pjesmarice* *Pic. plač*; plač iz *Zbornika duhovnoga štiva Zb. duh. št. plač*; rukopis *Vrbničkoga plača Vrb. plač*; *Splitski ulomak plača St. plač*; plač iz *Klimantovićeve zbornika I. Klim. I. plač*; plač iz *Klimantovićeve zbornika II. Klim. II. plač*; plač iz *Osorsko-hvarske pjesmarice Osor.-hv. plač*. Uz svaku inačicu navest ćemo broj folije rukopisa na kojima je potvrđen frazem.

BOG

Bog (Gospod) je uzeo (pozvao, primio) koga <k sebi>³² = *netko je umro, mrtav je*

Gospodin vaze koga <k sebi>

Gospodine, slava tebi, / ki mi sinka vaze k sebi! (Pic. Plač. [127a]; Vrb. plač. [25b]); Gospodine, slava tebi, / ki mi vaze s(i)nka k sebi! (Klim. I. plač [67b]; Klim. II. plač [58b]).

DUH

Ispustiti pf. duh = *umrijeti, preminuti*³³

Pustiti duh

Kako Gospodin to izusti, / duh p(re)blaženi tudje pusti. (Pic. plač. [119a]; Vrb. plač. [18b]).

Pušćati duh

I duh moj ti priporučam, /ki na križu sada puščam. (Osor.-hv. plač. [96b]); (...) jeda duh moj sada pušču / da se s martvim ne razluču. (Osor.-hv. plač. [98a]).

Predati pf. duh [u ruke] Gospodu = *umrijeti, preminuti*³⁴

Davati duh [v (u) ruke] Bogu

Tebi Bogu, Ocu dragu, / v ruke tvoje moj duh daju. (Pic. plač. [119a]; Vrb. plač. [18b]); Tebi Bogu, Ocu dragu, / u ruke ti moj duh daju. (Osor.-hv. plač. [96b]).

DUŠA

Boriti se ipf. (dijeliti se ipf., odijeliti se pf., rastati se pf. i sl.) s dušom = *umirati/umrijeti, izdisati/izdahnuti, biti na samrti*³⁵

Rastajati se duša

(...) zato d(u)ša rastaja se / jer od m(e)ne odluča se / moj predragi meštar želni, (...) (Zb. duh. št. plač [136a]).

Ispustiti pf. dušu = *umrijeti, preminuti, izdahnuti*³⁶

Pustiti dušu

Malo dušu tuj ne pusti / toliko joj sarce stuži. (Osor.-hv. plač. [83b]).

³² Fink 1999b: 269, 273. (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 20).

³³ Matešić 1982: 109. Usp. Marulić (*Svrh muke Isukrstove*): *Tudje spusti duh svoj.*

³⁴ Matešić 1982: 110.

³⁵ Matešić 1982: 111; Menac 1991: 106.

³⁶ Matešić 1982: 113. Usp. Marulić (*Suzana, Poklad*): *On pod njim ječaše dušu puščujući (...); Kolenić 2005a: 118, 123, 126; 2005b: 139 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 38).*

GLAS

Nositi glase komu = *javiti*³⁷

Nositi glase (glasi) komu

Čarno ruho vazmi na se / jer ti nošu tužne glase (...) (Pic. plač. [104a]; Zb. duh. št. plač [134a]; Osor.-hv. plač. [75b]); *Čarno ruho vazmi na se / jer ti nošu tužni glasi(...)* (Vrb. plač. [3b]); *Črno ruho vazmi na se / jer ti nosim tužne glase (...)* (Klim. I. plač [45b]; Klim. II. plač [49a]); *O Ivane, sinko dragi, / moj bližiko izibrani, / ki su glasi ke ti nosiš, (...)* (Klim. I. plač [46a]).

Navistiti glase komu

(...) glas od mene navisti joj, / sve ča s' vidil, ti reci joj (...) (Osor.-hv. plač. [74a]).

Čuti glase (kakve) = *čuti*³⁸

Slišati glase (glasi) (kakve)

Slišavši Gospa take glasi, / vse oskube svoji v[l]asi, / plakati poča vele grozno, / do neba vapiti vele moćno. (Pic. plač. [104b]); *Ovo slišu plačne gl(a)se, / ke nam prave prijateļi drazi, (...)* (Zb. duh. št. plač [135b]); *Ovo slišim tužni glasi, / ki nam prave prijateļi naši, (...)* (Klim. I. plač [48a]; Klim. II. plač [50a]).

Poslušati glasi

(...) ter poslušaj, majko, gl(a)si / od meštra draga, / ki n(a)s spase! (Zb. duh. št. plač [134b]; Klim. I. plač [46b]; Klim. II. plač [49b]).

Čuti glase (glasi)

Čuvši Gospa taki glasi, / vse oskube svoji vlasi. (Vrb. plač. [4a]); *Čuvši Gospa plačne glase, / sve oskube svoje vlase, (...)* (Osor.-hv. plač. [76b]); *Kada čuje plačne glase, / oskusti će svoje vlase (...)* (Osor.-hv. plač. [74a]).

KOLJENO

Baciti se pf. (padati ipf. pasti pf.) pred koga (pred kim) na koljena = *pokoravati se/pokoriti, moliti od koga kakvu milost, preklinjati koga za što*³⁹

³⁷ Matešić 1982: 131 u obliku *donijeti pf. glas (glase)*. Frazem u obliku *nositi glase (komu)* potvrđen je u Menac i Moguš 1989: 197.

³⁸ Menac i Moguš 1989: 199; Marulić (*Svrh muke Isukrstove*): *Slište tužne glase, ke majci pravi sin, (...)*.

³⁹ Matešić 1982: 251; Kolenić 1994: 55. Ovaj se frazem može tumačiti i doslovnim i prenesenim značenjem, tj. doslovno spuštanje na koljena uz molbe i preklinjanje za milost.

Pasti <pred kim> na kolina (kolěna, kolena)

Na kolina vsi padimo, / za ň se s plačem pomolimo! / Pred Pilatom i Žuději / vsi plačimo plačem velim, (...) (Zb. duh. št. plač [136a]); *Na kolěna pred ňim padimo, / za ň se žeľno pomolimo! (Klim. I. plač [50a]); Na kolena mi padimo, / za ň se žeľno p(o)m(o)limo! (Klim. II. plač [51a]).*

Prignuti pf. (saviti pf. i sl.) koljeno pred kim = priznati čiju prednost, pokoriti se komu⁴⁰

Padati <pred kim> na kolena (negativna konotacija, izrugivanje Isusove veličine)

Oči pičom sakrivahu, / poličnice mu vsi davahu, / na kolena preda ň padahu, / “Prorokuj nam!”, govorahu. (Vrb. plač. [3a], [5b]).

Prigibati <prěd (pred) kim> kolěna (kolena) (negativna konotacija, izrugivanje Isusove veličine)

Obraz mu s(ve)ti zakrivahu, / po licu ga vsi bijahu, / kolěna prěd ňim prigibahu, / “Prorokuj nam!” govorahu / *i na ňega vsi vapjahu, / kako vuci na ň vijahu.* (Klim. I. plač [44b]); *Obraz mu s(ve)ti pokrivahu, / po licih ga vsi bijahu, / kolena pred ňim prigibahu, / “Prorokuj nam!”* govorahu. (Klim. II. plač [48b]).

Klečati <pred kim> na kolena (negativna konotacija, izrugivanje Isusove veličine)

Glavu i bradu još skubihu, / po vratu ga vsi tepihu, / poličnice mu vsi davahu, / na kolena p(ri)d ňim klečahu. (Pic. plač [106b]).

KRV

Prolijevati ipf. / proliti pf. [čiju] **krv** = ubijati/ubiti koga⁴¹

Prolivati <čiju> karv (krv)

O Židove, ludi plče, / nerazumni ľuti vlče, / karv prezgrišnu zač p(ro)livaš? / Pravadnoga zač ubijaš? (Pic. plač. [108a]); *O židovski ludi puče, / nerazumni ľuti vuče, / krv prečistu zač prolivaš?* (Vrb. plač. [8a]); (...) *krv prezgrišnu G(ospodi)na, / ku proliva židovska sila (...)* (Zb. duh. št. plač [139a]); (...) *krv prešvetu Gospodina, / ku proliva židovska sila (...)* (Klim. I. plač [54a]; Klim. II. plač [52b]).

Proliti <čiju> karv (krv)

(...) brez kriviňe danas ubi / i karv svetu ňega proli? (Pic. plač. [120a]); (...) *ňega slavnu karv proliti, / grubom smartju umoriti.* (Osor.-hv. plač. [79b]);

⁴⁰ Matešić 1982: 252.

⁴¹ Matešić 1982: 291. Usp. Marulić (*Od muke Isuhrstove*): *Ti za nas krv proli, i pojde na ubjenje (...)*; Kolenić 2005: 123; Menac 1992: 263.

(...) *i prolil sam karv svu moju* (...) (Osor.-hv. plač. [96a]); (...) *da mi ć' sinka umoriti / i negovu karv proliti*, (...) (Osor.-hv. plač. [98a]); *Za prislavnu karv ku si prolil* (...) (Osor.-hv. plač. [100a]); (...) *brez kriviñe da ga ubi / i krv sve-tu ñega proli?* (Vrb. plač. [19a]); (...) *i ñega svetu krv proliste*, (...) (Klim. I. plač [64a]; Klim. II. plač [57a]).

LIJEK

Nema (nije) čemu, komu **lijeka** = *nema izlaza/rješenja*⁴²

Nima <rana> lika

Oboj mani, jur do vika, / jer ma rana nima lika! (Pic. plač [117b]; Vrb. plač. [17a]).

Ni <bolizni (bolezni)> lika

Ne bi veće pomoćnika / ni bol(i)zni mojej lika! (Zb. duh. št. plač [140a]; Klim. I. plač [56a]; Klim. II. plač [53b]); *Ne bi veće pomoćnika / ni bolezní mojej lika.* (Vrb. plač. [4b]).

MAČ (NOŽ)

Zabosti pf. komu **nož u srce** = *pričiniti, nanijeti veliku bol/veliku uvredu komu*⁴³

Kolju <čije> sarce (srdce) meči

Sarce koļu meči ļuti / zač te veće neću čuti,(...) (Pic. plač [123a]; Vrb. plač. [21b]); *Sr(d)ce koļu meči ļuti / jer te veće neću čuti,*(...) (Zb. duh. št. plač [141a]).

Kolju koga meči

Slatki sinu mani reci, / jer me [ko]ļu ļuti meči (...) (Zb. duh. št. plač [145a]; Vrb. plač. [24a]).

Projde <čiju> dušu meč

Bolizan joj ka sarcu dojde, / meč ostar jej dušu p(ro)jde. (Pic. plač [119b]; Vrb. plač. [19a]); *Tužica mi k srcu dojde, / oštar meč mi d[u]šu [projde].* (Klim. I. plač [59b]; Klim. II. plač [55a]).

Projde <čije> sarce meč

(...) *ļuti mač joj sarce projde, / bolizan joj vela dojde,* (...) (Osor.-hv. plač. [76b]); (...) *ļuti mač joj sarce projde, / jedva dušu u ñoj ojde.* (Osor.-hv. plač. [86a]); *Tolika mu bolist dojde, / kako mač mu sarce projde.* (Osor.-hv. plač. [90a]).

⁴² Matešić 1982: 313. Menac 1991: 103.

⁴³ Matešić 1982: 397 pod natuknicom *nož* jer suvremena varijanta frazema glasi *zabosti komu nož u srce*. Usp. Marulić (Švrh muke Isukrstove): *Kad to govorenje majci sin izreče, / mača poraženje srce joj proteče*.

Proteče <čiju> dušu meč

(...) *dušu tvoju da p(ro)teče / meč žestoki, boliznivi* (...) (Pic. plač [120b]; Zb. duh. št. plač [141b]; Klim. I. plač [54b]).

Režu <čiju> dušu (život) meči

Duš(u) mi rižu meči ļuti / jer te neću veće č[uti], (...) (Klim. II. plač [54a]); *Život mi rižu meči ļuti / jer te neću veće čuti*, (...) (Klim. I. plač [57b]).

Režu koga meči

[Sl]atki sinko, nu mi reci, / jer me rižu oštri meči, (...) (Klim. I. plač [64a]; Klim. II. plač [57a]).

MRTAV

Više mrtav/va nego živ/a⁴⁴

Veće mrtva (martva)/vu/ve nego (nere) živa/vu/ve

(...) *i tukoje Mater Divu, / veće mrtvu nego živu!* (Zb. duh. št. plač [138a]); (...) *k zemļi pade videć sina / veće martva nere živa!* (Vrb. plač. [12b]); (...) *i tukoje Mater Divu, / veće mrtvu nego živu!* (Klim. I. plač [52b]; Klim. II. plač [52a]); (...) *gledajući slavne Dive / veće mrtve nego žive*, (...) (Klim. I. plač [54b]; Klim. II. plač [53a]); (...) *ka ležaše na né krila / veće martva nere živa.* (Osor.-hv. plač. [76b]).

MRTVA VODA

Mrtva voda = 1) *znoj od straha, hladan znoj (kad komu pozli)*; 2) *ustajalo/učmalo duševno stanje⁴⁵*

Projde koga martva voda

(...) *na sarce joj tuga dojde / ter ju martva voda projde.* (Osor.-hv. plač. [76b]).

NEBO

Otići u nebo = umrijeti⁴⁶

Pojti na nebo

I na n(e)bo oču pojti (...) (Zb. duh. št. plač [145a]).

⁴⁴ Menac i Moguš 1989: 196.

⁴⁵ Matešić 1982: 748.

⁴⁶ Hrnjak 2008a: 91; Ribarova 2001: 75. (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 30, 64). Usp. Marulić (Vartal): *Evo ti umiru, karst po smarti gorkoj. Na nebo u miru uzajde u pokoj* (...).

OBRAZ

Crniti ipf. ocrniti pf. (kaljati ipf. okaljati pf.) obraz = *sramotiti/osramotiti koga; izgubiti čast/poštovanje*⁴⁷

Počarniti *komu* obraz

Toliko ga zlo porazi / da mu obraz vas počarni (...) (Osor.-hv. plač. [73a]).

OKO

Zaslijepiti pf. (zavarati pf.) komu oči = *prevariti koga*⁴⁸

Zaslipiti *koga*

Grisi sudac zaslipiše, / Božju pr(a)vdu iskriviše (...) (Zb. duh. št. plač [139b]; Klim. I. plač [55a]; Klim. II. plač [53a]); *Jer ih grisi zaslipiše / tere sebe prihiniše (...)* (Osor.-hv. plač. [91b]).

PLAĆA

Dobiti pf. (primiti pf.) svoju plaću = *biti kažnjen po zasluži*⁴⁹

Dati *komu* plaću

O Židove, vraždenici, / Božji ubojice i karvnici, / tu mi sinku plaću daste / da ga tako nakazaste. (Pic. plač [120a]; Vrb. plač. [19a]).

Dati *komu* čast

(...) tu mi sinku čast podaste / da ga tako nakazaste. (Klim. I. plač [64a]; Klim. II. plač [57a]).

RANA

Rana na srcu = *velika briga, nesreća, tuga, bol*⁵⁰

Pri sarcu (srdcu) rana (ukoj)

Ja celivam rebra tvoja, / a pri sarcu rana moja. (Vrb. plač. [23b]); *Sada sr(d) ce ukoj vije (...)* (Zb. duh. št. plač [141a])⁵¹.

RUKA

Predati pf. (dati pf.) komu što na (u) ruke = *staviti komu na raspolaganje što*⁵²

⁴⁷ Matešić 1982: 403.

⁴⁸ Matešić 1982: 425; Kolenić 1998: 219.

⁴⁹ Matešić 1982: 472.

⁵⁰ Matešić 1982: 557.

⁵¹ *Ukoj* u značenju rana, ubod.

⁵² Matešić 1982: 589.

Dati koga u (v) <čije> ruke

(...) *v ruke moje ga daše, (...) (Zb. duh. št. plač [143b]).*

Predati (prédati, pridati) / dati koga u (v) <čije> ruke

Gospodinu celov poda, / u ruke židovske néga preda. (Pic. plač [103a]); G(ospo)d(i)nu celov poda, / v ruke židovske néga preda. (Zb. duh. št. plač [135a]; Vrb. plač. [2b]); G(ospodi)nu celov poda, / Židovom ga v ruke přěda. (Klim. I. plač [44b]; Klim. II. plač [48b]); Celovom ga Juda izda, / u židovske ruke prida. (Osor.-hv. plač. [71b]).

Kaljati ipf., okaljati pf. (prljati ipf. uprljati pf.) ruke = *raditi što nedostojno/nečasno, miješati se/umiješati u nepošten posao*⁵³

Grišiti ruke ob komu

Ruke moje ne ogrišu ob nem (...) (Pic. plač [108a]).

SRCE

Biti tvrda srca = *biti neosjetljiv/nepopustljiv/nemilostiv*⁵⁴

Tvardo sarce

Jer ni sarce tako tvrdo, / ko bi sada ne plakalo (...) (Osor.-hv. plač. [90a]).

Boli (zaboli) koga srce = *teško je komu, žao je komu, patiti*⁵⁵

Boli koga sarce <čim>

Isus né glas tad slišaše / jer ga sarce nom boľaše. Vele gorko tugovaše / jer ga sarce nom boľaše (...) (Osor.-hv. plač. [79b])

Kida se (para se, cijepa se) komu srce; probosti (razderati) komu srce = *biti ožalošćen/nesretan; osjetiti jaku duševnu bol; pričiniti/zadati komu veliku bol/patnju*⁵⁶

Derati komu srce

Srce moje tuga dere, / bolizan moja je brez mere. (Klim. I. plač [65b]; Klim. II. plač [57b]);

Iskidati komu sarce

Jaše čavle izbijati, / sarce majci iskidati. (Osor.-hv. plač. [99a]).

Poderati komu srdce

Tuga sr(d)ce jad podere / jer mi bolizan je prez mere. (Zb. duh. št. plač [145b]).

⁵³ Matešić 1982: 586.

⁵⁴ Matešić 1982: 630. Usp. Kolenić 1998c: 217, 219; 2003: 31; 2005a: 216. (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 37, 38).

⁵⁵ Matešić 1982: 630.

⁵⁶ Matešić 1982: 632, 634. Usp. Menac i Mogaš 1989: 196.

Podirati⁵⁷ komu srce (sarce, srdce, sartce)

Zato sarce jad podira, / od tužice ter umira, (...) (Pic. plač [121a]; Vrb. plač. [20a]); Zato sr(d)ce jad podira, / o(t) tužice ter umira. (Zb. duh. št. plač [143a]); Tvoja muka ňoj podira / jedno sartce ter umira, (...) (St. plač [1a]).

Podira se komu srce

Zato mi se srce podira, / od tužice vse umira. (Klim. I. plač [61a]).

Zdirati⁵⁸ komu srce (srdce)

(...) moje srce tuga zdira, / od žalosti vse umira. (Klim. I. plač [54b]; Klim. II. plač [53a]); Tuga sr(d)ce savsim zdira, / o(t) žalosti ter umira.; (...) jer mi sr(d)ce zdira gorkost (...) (Zb. duh. št. plač [139a], [141a]).

Zdira se komu srce

Zato m(i) se srce zdira, / i od tuge vse umira. (Klim. II. plač [55b]).

Pukne (prepukne) komu srce = osjetiti tešku tugu/žalost⁵⁹

Pukne sarce komu

Ko bi sarce sad ne puklo / garlo plačuć ne zamuklo? (Osor.-hv. plač. [90a]).

Raspada se <v> komu srce (sartce, sarce)

Pri čemernih tugah sada / srce v ňej se vse raspada. (Zb. duh. št. plač [140b]); Gorko putem svi plakahu, / sarca im se raspadah. (Osor.-hv. plač. [100a]).

Raspada se <čije> srce (sarce, sartce)

(...) ter čemernih tugah sada / sartce ňe se sve raspada. (St. plač [1a]); V prežalosnoj tuži sada / srce ňeje vse raspada. (Klim. I. plač [56b]; Klim. II. plač [54a]); Duša moja raspada se / jer od mene rastaja se (...) (Klim. II. plač [50b])⁶⁰.

Raspada se srce (sarce) uz Srce (sarce) od mramora / kako kamik stvoreno

Sarce moje p(re)kamenno / od mramora jest stvoreno, / ko se sada ne raspade, / od žalosti vse rastane. (Pic. plač 112a); Srce moje prečemerno / od mramora je stvoreno, / ko se sada ne raspade, / ot žalosti vse ne razaspe. (Zb. duh. št. plač 138b); Sarce moje prekamenno / od mramora jur stvoreno, / ko t' se sada ne raspade, / od tužice ter ne pade. (Vrb. plač 12a); Srce moje prekamenno / kako kamik jest stvoreno, / ko se sada ne raspade, / od žalosti ne rastane. (Klim. I. plač 63b); Srce moje prekamenno / k(a)ko kamik jest stvoreno, / kako se sada ne rasp(a)de, / od žalosti ne rastaje. (Klim. II. plač 52b).

⁵⁷ Glagol *podirati* u značenju *derati, trgati, cijepati* (v. AR X, s.v. *podirati*).

⁵⁸ Potvrda s glagolom *zdirati* (v. AR XXII, s.v. *zdirati* u značenju *odirati, guliti, skidati*).

⁵⁹ Matešić 1982: 634. Usp. Menac i Moguš 1989: 195.

⁶⁰ Varijanta frazema s ključnom riječi *duša*.

STRANA

Metati ipf. metnuti pf. (stavljati ipf. staviti pf. ostaviti pf. i sl.) što na stranu = *ostavljati/ostaviti što, prestati se baviti čime*⁶¹

Pušćati što na stranu

Zato Isusa neka shrañu / žalost vsaku pušću na stranu! (Klim. I. plač [69b]).

Pustiti što na stranu

Neka I(su)sa počteno shrañu, / tugu tvoju pusti na stra[nu]! (Klim. II. plač [59b]).

Na sve strane = *u svim pravcima, posvuda, svugdje*⁶²

Na vse strane

Ojme mani, na vse strane / ponoviši se tvoje rane! (Zb. duh. št. plač [138a]; Klim. I. plač [69a]; Klim. II. plač [59a]).

Na sve strane

Na sve strane razmiču te / ter nemilo svi biju te. (Osor.-hv. plač. [82a]).

SUZE

Osušiti pf. (otrti pf.) komu suze = *utješiti koga u žalosti/u tuzi/u nesreći*⁶³

Utarti <čije> suze

Zato utari suze tvoje / ne ponagľaj rane moje! (Pic. plač [112b]).

Prolijevati ipf. proliti pf. suze = *zaplakati, plakati*⁶⁴

Politi suze⁶⁵

Slze vaše vi polijte, / mojej žalosti pomozite. (Zb. duh. št. plač [138b]).

Proliti suze (suzi)

Potišaj ti, Gospoje, / neka s' proliju suze moje. (Pic. plač [123a]); Poutišaj ti, Gospoje, / nek[a] t' proľu suzi moje, (...) (Vrb. plač. [21b]); (...) vaše suze vi prolijte, (...) (Klim. I. plač [48a], [53b]; Klim. II. plač [50b], [52b]); Prolij sa mnogom suze tvoje / i utiši tuge moje! (Klim. II. plač [55a]); Da proliju suze moje / ter umiju lice tvoje, (...) (Osor.-hv. plač. [80b]).

⁶¹ Matešić 1982: 652.

⁶² Matešić 1982: 652. Usp. Menac i Moguš 1989: 199; Kolenić 1996: 57, 58, 60.

⁶³ Matešić 1982: 662.

⁶⁴ Matešić 1982: 662. Usp. Menac i Moguš 1989: 199; Marulić (*Svrh muke Isukrstove*): (...) *ona pade doli, / mnoge suze proli, ter poče cviliti.*

⁶⁵ Kolenić 1994: 56 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 36).

Proliti plač

Proli od sarca plači tvoji / tere združi jadi moji. (Pic. plač [118a]; Zb. duh. št. plač [142b]).

Prolivati suze <nad kim>⁶⁶

U parsi se udiraše, / nad nom suze prolivaše. (Osor.-hv. plač. [76b]); (...) *suze nad nom prolivahu.* (Osor.-hv. plač. [83b]); *Od kud suze tej imaše, / koje tujzi prolivaše.* (Osor.-hv. plač. [97b]).

Roniti suze = zaplakati, plakati⁶⁷

Roniti suze

(...) suze mnoge ondi roneći (...) (Pic. plač [120b]; Vrb. plač. [19b]); *Suze ćete tad roniti.* (Osor.-hv. plač. [88a]).

Roniti suze <nad kim, čim>

Eto Ivan ondi staše, / za nim suze ki rohaše. (Osor.-hv. plač. [74a]);

Gorke suze roniti

Gorke suze tad rohaše / jer ju plačnu nahojaše.; Gorke suze ja roniti, / ovej riči govoriti.; Gospa plačem njih moļaše, / gorke suze li rohaše.; (Osor.-hv. plač. [75a], [75b], [77a], [78b], [88b], [98a]).

SVIJET

Dolaziti ipf. doći pf. pasti pf. na (u) svijet = rađati se, roditi se⁶⁸

Priti na svit

(...) da imiše na svit priti, / svoje b(o)žastvo prosl(a)v(i)ti (...) (Zb. duh. št. plač [146b]; Klim. I. plač [67a]).

TUGA

Venuti od tuge⁶⁹

Ništar nemaš ti od mene / akos ti srce od tuge vene. (Klim. I. plač [61b]).

VIJEK

Na (za) sve vijeke [vjekova] = zauvijek, dovijeka⁷⁰

Va vek (věk) viku

⁶⁶ Kolenić 2003: 32; 2005a: 123 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 38).

⁶⁷ Menac i Moguš 1989: 196 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 21, 25).

⁶⁸ Matešić 1982: 667. Usp. Kolenić 2005b: 139 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 38).

⁶⁹ Kolenić 1998c: 218 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 37).

⁷⁰ Matešić 1982: 738.

*Kra(l) n(e)b(e)ski, mirotvorac, / ki je v(a) vek viku živi, (...) (Klim. II. plač [58a]);
(...) on vam daruj rajsku diku, / ki kraľuje v(a) v(ě)k viku! (Klim. II. plač [58b]).*

V viki viku

Kr(a)l n(e)b(e)ski, mirotvorac, / ki v viki viku žive, (...) (Zb. duh. št. plač [146a]).

Va vik vika

Umivam se va vik vika / krvi sega pravadnika. (Klim. I. plač [61a]; Klim. II. plač [56a]).

Va vik viku

Kraľ nebeski, mirotvorac, / ki je va vik viku živi, (...) (Klim. I. plač [66b], [68a]).

Va vike vikom

(...) kadi s majkom jest proslavljen / va sve vike vikom. (Osor.-hv. plač. [100a]).

Věka veku

(...) on vam daruj rajsku diku, / ki je blažen věka veku. (Vrb. plač. [26a]).

Vika viku

(...) on vam daruj rajsku diku, / ki je b(la)ž(e)n vika viku! (Zb. duh. št. plač [147a]).

Viku vika

On nam daruj rajsku diku / ki jest blažen viku vika. (Pic. plač [127b]; Zb. duh. št. plač [143a]).

ŽIVOT

Izgubiti život = poginuti⁷¹

Zgubiti život

(...) mrtva sina da s' poľubľu, / poli něga život zgubľu. (Klim. I. plač [69a]; Klim. II. plač [59b]).

3.2. Frazemi u širem smislu u Gospinim plačevima

Kada se govori o frazeologiji u širem smislu književnih djela ili pojedinih autora i razdoblja, obično se spominju ustaljene sveze pridjeva i imenica te priloga i glagola, imenica i glagola te rjeđe tautološke sveze riječi (A. Menac 2007: 179–180). Posebice se ovakvi opisi vežu uz frazeologije starije hrvatske književnosti, što nam potvrđuje već citirana literatura. I u ovome smo slučaju

⁷¹ Menac i Moguš 1989: 195; Kolenić 1992/93: 218.

uočili dosta podudarnosti u stilsko-izražajnim sredstvima između starohrvatskih plačeva i starije hrvatske književnosti.

Slobodni su izrazi⁷² kategorija u kojoj je najteže povući granicu u određivanju između slobodne sveze i one frazeološkoga tipa. Radi se o sintagmatskim svezama dviju punoznačnih riječi, a najčešće su to parovi imenica + pridjev, imenica + zamjenica, glagol + prilog. Zbog njihove ustaljenosti, prepoznatljivosti i zadane forme⁷³ takve se sveze navode kao frazeološke. Tako se frazemima primjerice smatraju okamenjeni izrazi koji potječu još od vremena usmenoga narodnog pjesništva (*bor zeleni, sida brada, sinje more*⁷⁴) ili ustaljene kolo-kacije svojstvene razgovornom stilu (*luda glavo*⁷⁵). Posebice su česte ustaljene sveze strukture pridjev + imenica, a radi se o okamenjenim epitetima ili svezama pridjevskih atributa i imenica, koje svoje podrijetlo vuku iz usmenoga, narodnog pjesništva. Pjesnički je izraz Gospinih plačeva proizašao iz narodnoga izričaja i naslanja se na pučku retoriku, a s obzirom na tematiku plačeva sveze takvih struktura sa sastavnicama pridjev *ljut/a/o* i *gorak/ko/ka* + imenica ili prilog *ljuto* i *gorko* + glagol jako su česte. Primjerice: *ljuti vuk, ljute rane, meči ljuti, ljuta žalost, ljuta bolizan, smrti ljuta, tuga ljuta, ljuta muka, ljute biče, ljuto fruštati, umoriti ljuto, gorki jad, gorka žuč, gorka muka, gorka mati, gorka žalost, gorki plač, gorke suze, gorke tuge, gorko visiti, gorko mučiti, gorko govoriti, gorko umirati, gorko žalovati, gorko plakati, gorko uzdisati*.⁷⁶ Nisu sve navedene sveze jednako učestale i čvrste, ali u određenim se primjerima može reći da se imenica ili glagol uopće ne javljaju bez svoga para, pridjeva ili priloga. Takve sveze prelaze granicu slobodnih prema frazeološkim svezama.

⁷² I A. Menac (1982: VIII) ih navodi kao najudaljenije od frazeologije u užem smislu.

⁷³ Stoga im A. Menac (2007: 164) posvećuje pažnju u obradi frazeologije Gundulićeva *Osmana*, a frazemima smatra »(...) sveze pridjeva i imenica ustaljenog tipa, koje se reproduciraju u gotovu obliku, bilo da im je korijen u narodnoj pjesmi ili u drugim izvorima.« Navodi također kako je upravo za Gundulićev stil karakteristična uporaba ovakvih ustaljenih sveza. O podudarnosti motiva, ustaljenih glagolskih sveza, sintagmatskih sveza i sintaktičkih sveza između starohrvatske *Pariške pjesmarice* i Marulića pisala je D. Malić (2011: 79) te zaključila kako su one dosta česte. »Srednjovjekovna tematika i motivi nisu vlastitost ni hrvatskoga srednjovjekovnoga pjesništva ni Marulića – to je opće dobro europskoga književnoga srednjovjekovlja, ali jezični i pjesnički elementi njihove realizacije u hrvatskom srednjovjekovnom pjesništvu (uglavnom onom pučkom) i u Marulića ponekad su zaudno podudarni.«

⁷⁴ Frazemi koje je identificirala Lj. Kolenić (1992/1993: 216) u Kanižličjevoj *Rožaliji*. Autorica ih naziva frazemima zbog njihove ustaljenosti, iako nije došlo do značenjske preoblike u svezi riječi.

⁷⁵ Bratanić 1992: 21 (prema Fink Arsovski i dr. 2010: 15).

⁷⁶ A. Menac (2007: 164) navodi podatak kako pridjev *ljut* Gundulić u *Osmanu* dovodi u vezu s 15 imenica, dok Mažuranić u svojoj nadopuni povezuje s 13 imenica, te nabroja primjere: *ljuti jadi, ljuta rana, ljuti boj*. Marulić također rabi iste formulacije: *ljut mač, ljuto fruštajući, gorko uzdisala, gorko žalovati*.

Opisni glagolski izrazi⁷⁷, odnosno glagolski frazemi, kako ih naziva M. Moguš⁷⁸ ili nefigurativne glagolske lokucije⁷⁹ spominju se također kao izražajna sredstva karakteristična za stil starije hrvatske književnosti. Radi se o svezama strukture glagol + imenica, glagol + glagol, glagol + prijedlog + imenica, kojima je funkcija nadopuna nedostatna značenja⁸⁰ samoga glagola kao nositelja sveze. N. Vajs i V. Zečević (1995: 369) istaknule su kako su one karakteristične za jezik starije hrvatske književnosti jer su često rezultat kalkiranja latinskih sintaktičkih modela.⁸¹ Među autorima koji ih izrazito rabe navode Marulića, Hektorovića i Gundulića. Tako je i M. Moguš (1994: 135) u obradbi frazeologije iz Marulićeve *Judite* popisao velik broj glagolskih frazema (kako ih autor naziva) tumačeći Marulićev postupak željom za što figurativnijim izrazom, pa je često posezao za postupkom »(...) izmjena leksema frazom« (Moguš 1994: 135). Figurativnost u izražavanju odlika je i ovih plačeva pa se potvrde za takve glagolske konstrukcije mogu naći u njima: *činiti priti, imati radost, imati milost, imati muku, pozor dati, učiniti milost, konac stvoriti, konac učiniti, smrt primiti*.⁸²

Tautološki izrazi (Menac 2007: 65, 180) tipa *muku mučiti, tugu tužiti, plač plakati*⁸³ učestali su u plačevima te su se nametnuli kao važan stilski postupak. Zbog njihove slabe produktivnosti i ograničenosti na određene književno-umjetničke stilove, A. Menac (2007: 65) ih ne razmatra u okviru rasprave o frazeoshemama. Smatra ipak kako se pojedini takvi izrazi približavaju frazeološkomu fondu jer se »(...) izdvajaju jedinstvenim značenjem i ne dopuštaju zamjenu dijelova.« Ista ih autorica u svojoj raspravi o frazeologiji Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengića* navodi kao stilsku osobinu karakterističnu za pisce iz stari-

⁷⁷ Termin A. Menac, koja ih često spominje u opisima frazeologija autora iz starije hrvatske književnosti.

⁷⁸ M. Moguš (1994: 138) navodi kako je većina frazema u Marulićevoj *Juditi* glagolska, dok su »neglagolske kombinacije izrazito rjeđe i kreću se od frazema u užem smislu do onih široko shvaćenih.«

⁷⁹ Termin kojega rabe N. Vajs i V. Zečević (1995).

⁸⁰ Opširnije vidi u N. Vajs i V. Zečević (1995: 365).

⁸¹ V. Vinja (1951: 559, 565) smatra kako su takve glagolske konstrukcije, a posebice one s gl. *činiti* prema talijanskome *faro*, karakteristične za dalmatinske dijalekte te da je njihovo podrijetlo u književnim djelima iz pučkih govora. Trebalo bi ih stoga navoditi kao kalkove ili kao frazeološke kalkove (Vajs Zečević 1995: 369; Vinja 1951: 557–561; Muhvić-Dimanovski 1992/93: 327).

⁸² (...) *manigolde čini priti (...)* (*Osor.-hv. plač* 82b); *Veća bude vaša žalost / ner imiste nigdar radost* (*Pic. plač* 114a); *Veću muku tad imaše* (*Osor.-hv. plač* 85a); *Tu mi milost učinite, / živu mene ne pustite.* (*Pic. plač* 120a); (...) *nego muku ku tarplaše* (*Osor.-hv. plač* 73b); *Slatki pozor rači dati* (*Zb. duh. št. plač* 138a); *Tvomu plaču konac stvori* (*Klim. II. 54b*); (...) *kon(a)c učini tugi tvojoj!* (*Klim. II. 59b*), (...) *gledajući G(ospodi)na, / ki na križi smrt prijma.* (*Zb. duh. št. plač* 140b).

⁸³ *Vidiš na križ kako visim, / kolikom se mukom mučim (...);* *Božju mat' nu združite, / jeze tugu š'nom tužite;* *Ča tu sidiš ti, Gospoje? / Plačem plači sarce tvoje!*

je hrvatske književnosti, a takvu su ulogu imali i u Gospinim plačevima. Njihovo uzastopno ponavljanje pridonosilo je afektivnu, grozničavu ritmu, čime se uz emocionalno nabijen sadržaj stvarala posebna retorika u Gospinim plačevima. Također su njihovi oblici bili pogodni za ostvarivanje pravilne rime.

Svi se navedeni primjeri mogu smatrati rubnima s obzirom na frazeološku građu određenoga jezika, autora, djela, razdoblja.

4. Značenje i funkcija frazema u Gospinim plačevima

Gospini se plačevi temelje na biblijskim motivima Isusove muke i smrti na križu. S vremenom su se ti motivi uz preobliku značenja ustalili kao frazemi⁸⁴, dok su plačevima oni stvarna podloga i zbivanja oko kojih se isprepliću emocije likova. Stoga su upravo emocionalne reakcije na potresne slike Isusove muke, razapinjanja na križ i smrti ponajprije Isusove majke Marije, te zatim Marije Magdalene, Ivana i ostalih sudionika⁸⁵ temom i glavnom okosnicom u plačevima. Sve navedeno u suglasju je s osnovnom funkcijom plačeva kao književne vrste, a ona se iscrpljivala u poticanju slušateljstva, puka, u aktivnome sudjelovanju i emocionalnome proživljavanju Isusove muke i boli te patnje ostalih sudionika plačeva. Izazvana empatija omogućavala je proživljavanje kršćanske katarze, što je bio i primaran cilj ovakvih djela.⁸⁶ Stoga sa značenjskoga gledišta frazemi očekivano pokrivaju cijeli raspon osjećaja nemoći, tjelesne i duševne boli, neizmjerne tuge, nevjerice i očaja, što se lako može protumačiti najvećim brojem frazema s leksičkom sastavnicom srce. Očituje se u frazemima i srednjovjekovni svjetonazor te tadašnji stavovi i preokupacije brojnim frazemima koji se odnose na smrt i umiranje. Prema Grecianu (1982: 301) značenje se frazema može iščitavati na tri različite razine.⁸⁷ Prva bi bila u službi približavanja i poblizega opisivanja apstraktnih pojmova pomoću analogije. Kako emocije i smrt možemo promatrati kao apstraktne pojmove, svakako frazemi u plačevima imaju takvu službu. Duševna se patnja tako opisuje tjelesnim znaci- ma: cijepanje i raspadanje srca i duše, probadanje mačem, ranjavanje srca i sl., dok se smrt kao tjelesna pojava pokušava ublažiti duhovnim postupcima, odnosno kao predavanje duha ili duše Bogu (*ispustiti ili predati duh*). Kao drugo,

⁸⁴ Kao npr. *nositi ili biti razapet na križ; prati ruke od čega kao Pilat*.

⁸⁵ U razvedenijim se plačevima broj lica povećao pa su tako u njima sudjelovali i Pilat, vi-
tez Josip, koji je preuzeo Isusovo tijelo, andeo, pisac, Marija Jakovljeva, Salome itd.

⁸⁶ Više o istoj temi vidi u Štrkalj Despot (2009: 131) i Fališevac (2007: 66–68).

⁸⁷ »Der semantische Gehalt von Idiomen hat einen vielfältig in sich verflochtenen kommunikativen Wert – er fördert die Erkenntnis, er dient dem Ausdruck des Affekts, er konstituiert den Text – dessen Erfassung eines komplexeren Systems bedarf als die Referenz.« (Greciano: 1982.)

frazemi se tumače kao izraz afekta, odnosno njima se izražavaju emocionalni stavovi i psihički procesi. Za plačeve je karakteristična naglašena emocionalnost, koja se iskazuje bilo nutarnjim, bilo izvanjskim znacima. Nutarnje stanje očaja, boli, duševne tuge slikovito se prikazuju, a tako i imenuju opisima ranjena ili probodena srca, razlomljene ili raskidane duše, dok se u opisu osjećaja ravnodušnosti i hladnoće srce uspoređuje s kamenom (mramorom) ili emocionalne krutosti i suzdržanosti s tvrdoćom drveta. Također se u frazeološkome izražavanju koje je proisteklo kao posljedica afekta često koristi hiperbola.⁸⁸ Afektivnim izražavanjem postiže se oslobađajući efekt (G. Getrud 1982; I. Jozić i dr. 2006: 161). U istoj su službi i vanjski znaci koji dolaze kao posljedica afekta, prepoznatljive scene tugovanja, koje su odreda opisane istim motivima: čupanje kose, deranje lica i bijenje u prsa, oblačenje tamne odjeće i raspletanje i pokrivanje kose tamnim ruhom, izražajan plač⁸⁹ (*Slišavši Gospa take glasi / vse oskube svoji vlasi, / plakati poča vele grozno, / do neba vapiti vele moćno, / parsi bijaše tad vapjući, / lica deraše tugujući. [Picic. plač 104b] Vaše kose raspлетite / tere vlase rastresite. / Sad se čarnim poružite / tere želno potužite. [Osor.-hv. plač 70b]*). Što se tiče treće razine, odnosno uloge frazema u strukturi teksta, obično se spominju sinonimija i antonimija⁹⁰ kao načini uvođenja frazema u tekst. Za plačeve je karakteristična samo sinonimija koja se najčešće rabi sa svrhom intenzifikacije značenja. Tako se uz doslovan izraz često rabi još i frazem u istom značenju, primjerice uz glagol *ubijati* veže se sinonimski frazem *prolijevati krv*: *O Židove, ludi plče, / nerazumni ļuti vlče, / karv prezgišnu zač p(ro)livaš? / Pravadnoga zač ubijaš? (Pic. plač 108a)* ili uz glagol *plakati* frazem *prolijevati suze (plač)*: *Zato, sestro moja draga, / ka si plna vsega jada, / plači plačem sinka moga, / Is(u)h(rst)a, B(og)a tvoga! / Prolij ot sr(d)ca plači tvoji / ter uzdrži jadi moji! (Zb. duh. št. plač 142b)*.

Za plačeve je karakteristična i česta uporaba tautoloških izraza, koji su bile pogodni za ostvarivanje pravilne rime, a i pridonosili su uz ostala izražajna sredstva stvaranju grozničava ritma i podizanju emocionalna naboja.

⁸⁸ Uz nju, ali u nekom drugom kontekstu, koriste se i primjerice eufemizam ili ironija. Usp. »Wir gehen andernorts auf weitere affektbedingte Ausdrucksfunktionen der Idiome ein: als Hyperbel, als Euphemismus, als Ironie.« (Greciano, G. 1982.)

⁸⁹ U srednjovjekovnome se društvu navedenim vanjskim znacima manifestiralo tugovanje i žalovanje za gubitkom bliskih osoba (Kapetanović i dr. 2010: XXXIII; Štrkalj-Despot 2009: 132, Kolumbić 1994: 114, 258–259) tako da ih ne navodimo kao frazeme, kako se danas oni poimaju (*odjenuti, staviti na sebe crnu odjeću* u značenju *pasti u veliku žalost, ožalostiti se zbog čije smrti* (Matešić 1982: 405); *čupati sebi (si) kosu* u značenju *očajavati, zdvajati* (Matešić: 263); *udarati, tući, biti se u prsa* u značenju *jadikovati, žaliti zbog kakve nesreće, kajati se, žaliti* (Matešić 1982: 533)).

⁹⁰ Vidi opširnije u Greciano 1982, Jozić i dr. 2006: 158–159.

5. Zaključak

Ovim smo radom pokušali predstaviti frazeološku građu iz starohrvatskih Gospinih plačeva. Naše je istraživanje bilo na tragu već objavljenih studija o utjecaju najstarijega, anonimnoga pjesništva zapisana starohrvatskim jezikom na prve hrvatske autore, počevši od Marulića pa nadalje. Već smo spomenuli rad D. Malić (2011.), u kojem je posebnu pažnju posvetila srednjovjekovnim naslijeđenim ustaljenim svezama riječi, bilo glagolskim, sintagmatskim, sintaktičkim (tautološke sveze) te zaključila kako su podudarnosti između Marulićeva i srednjovjekovnoga pjesništva očite. Isti je zaključak o Marulićevu pjesničkom jeziku iznio i Kolumbić (1958: 163) pišući kako »(...) će njegov izraz u većini biti izraz tadašnje književne tradicije i već izgrađenog pjesničkog jezika i stila.«, te kako je u »(...) svojim hrvatskim stihovima, osim tematike i obrade, prihvatio i pjesnički izraz naše srednjovjekovne poezije, njene kalupe i fraze.« Kako se frazemi mogu smatrati dijelom pjesničkoga izraza ponikla iz književne tradicije, bez obzira što se naslanjaju na pučku retoriku, logično je bilo u Marulićevim i djelima drugih dopreporodnih autora potražiti odjeke frazeologije prisutne u plačevima. Možemo sada zaključiti kako se i u uporabi frazema, kao izražajnoga sredstva, uočava velika podudarnost. Ovim radom željeli smo upozoriti na učestalost uporabe istih frazema, ali i na kontinuitet njihove uporabe, prvo u književnim djelima starije hrvatske književnosti, a zatim i danas u živom govoru. U tom bi kontekstu bilo zanimljivo proučiti cjelokupnu pjesničku građu hrvatskoga srednjovjekovlja i izdvojiti frazeološku građu, što nam je sada i omogućeno nakon izdanja *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo*. Mi smo krenuli od plačeva koji su složenija pjesnička forma, ali u sebi sadrže tragove jednostavnijih pjesničkih formi, barem što se pjesničkoga izraza tiče. Navodeći primjere koji pokrivaju frazeologiju u užem i širem smislu predstavili smo bogatstvo pjesničkoga izraza hrvatskoga srednjovjekovlja koje počiva na pučkome izrazu, ali je postalo temeljem umjetničkoga izraza budućih naraštaja.⁹¹ Plačevi su pisani čakavskim književnim jezikom. U njima je dakle prisutna čakav-

⁹¹ Menac tvrdi isto »(...) ali uza sve to osnovni Gundulićev frazeološki fond u velikoj mjeri korespondira s današnjom frazeologijom. A kad se uzme u obzir da frazeologija što se nalazi u Osmanu nije baš sva nastala u Gundulićevo vrijeme, jer su pojedini frazemi utkani npr. u djela hrvatskih petrarkista ili u Marulićeve tekstove, da ne idemo još dublje u prošlost – onda dobivamo jasnu vertikalu stoljetnog njegovanja hrvatskoga književnog izraza.« (2007: 168). Usp. u Kolumbić (1994: 232), koji o poeziji začinjavaca piše da je »(...) već od svojih početaka ostajala konzervativna, cementirana u određene kalupe, većinom osmeračke dvostihove i kroz stoljeća ostala je u strukturi primitivnog pučkog izraza. (...) Međutim, s književno-povijesnog stajališta mi ipak ne možemo zapostavljati značenje koje ti naši začinjavci imaju za razvitak hrvatskog pjesničkog izraza.«

ska jezična struktura toga vremena, što znači da su moguće različite realizacije određenih jezičnih značajki s obzirom na geografsko podrijetlo plača. Najčešće se one očituju u tipičnim jezičnim razlikama s obzirom na dijalektološku podjelu čakavskoga govornog područja na geografski zaokružene cjeline sjevernu, srednju i južnu.⁹² Za svaki se frazem može uočiti više frazemskih realizacija ponajprije s obzirom na različite fonološke alternacije određenih jezičnih značajki. Različite frazemske realizacije čine ovaj popis još bogatijim i zanimljivijim za buduća istraživanja i promišljanja. Srednjovjekovna djela zapisana starohrvatskim jezikom karakterizira varijantnost i nestabilnost teksta, što se može uočiti i na primjeru Gospinih plačeva. Prepisivanjem i prilagođavanjem jezika i teksta nastajale su više ili manje slične inačice ili varijante istoga teksta. Takve bismo osobine srednjovjekovnoga teksta, dakle nestabilnost i nestalnost, mogli pripisati i frazemima zabilježenim u njima. Česte su naime izmjene leksičkih sastavnica, bilo da se radi o glavnim leksičkim sastavnicama ili ključnim riječima, bilo sporednim, u frazemima istoga sadržaja i strukture. Takvi labilni tipovi frazema (Jozić i dr. 2006: 163⁹³; Fink 2002.) dopuštaju da se pojedina leksička sastavnica izmijeni s obzirom na kontekst ili ovisno o komunikacijskoj potrebi. Stoga smo i zapisivali sve takve varijante bez obzira što su se uporabom kasnije ustalili samo određeni oblici frazema. Teško je također tvrditi koji je od oblika i varijanti frazema u vrijeme nastanka plačeva bio učestaliji i u uporabi, te se može nazivati kanonskim oblikom. Nadalje moramo istaknuti kako se frazemi u plačevima nose izuzetnu stilsku vrijednost. Njihovom uporabom emocije kojima su plačevi prožeti lakše su se približile slušateljstvu, puku, pjesnički izraz bivao je neposredniji, ekspresivniji i slikovitiji. Možemo zaključiti kako su plačevi složenija forma u starohrvatskoj književnosti u koju su kompilirani dotadašnji stihovi i napjevi omiljeni u puku te se u njima zrcali jezični izraz tipičan za hrvatsku srednjovjekovnu književnost, što podrazumijeva i frazeme. U njemu se prepoznaje duh i atmosfera srednjovjekovlja, ali i aktualnost i živost koja ne zastarijeva ni danas, čemu svjedoči stoljetna uporaba istih stilskih sredstava.

⁹² Preciznije, radi se o podjeli na čakavski sjeverozapad i jugoistok uz središnji dio, gdje se miješaju jezične značajke ovih dvaju područja. Detaljnije o jeziku plačeva uz navedene jezične razlike vidi u Kapetanović i dr. 2010: XLII–XLIV; 357–360.

⁹³ Autori takve frazeme s izmijenjenom leksičkom sastavnicom ili s nekom drugom promjenom nazivaju modificiranim frazemima.

Izvori:

- AR – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1880–1976. I–XXIII*, JAZU: Zagreb.
- KAPETANOVIĆ, AMIR; DRAGICA MALIĆ; KRISTINA ŠTRKALJ DESPOT 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo, Pjesme plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- FINK ARSOVSKI, ŽELJKA; BARBARA KOVAČEVIĆ ; ANITA HRNJAK 2010. *Bibliografija hrvatske frazeologije*. Zagreb: KNJiGRA.
- MATEŠIĆ, JOSIP 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- MOGUŠ, MILAN; ŽELJKO BUJAS 1974. *Kompjuterska konkordancija hrvatskih djela Marka Marulića, I. i II. dio*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- MOGUŠ, MILAN 2001. *Rječnik Marulićeve Judite*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Literatura:

- BOGOVIĆ, SANJA 1999. Frazeologija ikavsko-ekavskoga mjesnoga govora Drage. *Fluminensia*, 11, Rijeka, 143–163.
- FALIŠEVAC, DUNJA 2007. *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- FINK-ARSOVSKI, ŽELJKA 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- GRECIANO, GERTRUD 1982. Zur Semantik der deutschen Idiomatik; <http://www.related.springerprotocols.com/lp/de-gruyter/zur-semantik-der-deutschen-idiomatik-eZyqrkwmqJ>
- JOZIĆ, IVANA; LEONARD PON; ALISA RAKOVAC 2006. Pragmatički i značenjski elementi frazema u tekstnoj vrsti *intervju*. *Jezikoslovlje*, 7, Osijek, 153–171.
- KAPETANOVIĆ, AMIR; DRAGICA MALIĆ; KRISTINA ŠTRKALJ DESPOT 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo, Pjesme plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- KOLENIĆ, LJILJANA 1994. Izradba frazeoloških rječnika djela slavonskih pisaca 18. stoljeća, *Filologija*, 22–23, HAZU, Zagreb, 51–59.
- KOLUMBIĆ, NIKICA 1958. Splitski ulomak jedne dijaloške pjesme iz početka XVI. stoljeća. *Zadarska revija*, 7, Zadar, 160–164.
- KOLUMBIĆ, NIKICA 1994. *Po običaju začinjavac: rasprave o hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Split: Književni krug.

- KORAĆ, TATJANA; ANTICA MENAC I DR. 1979–1980. Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Školska knjiga, Zagreb. I. AH: XV 746 str., II. OЯ 791 str. (predgovor Antica Menac VIX str.).
- KUZMIĆ, BORIS; MIRA MENAC-MIHALIĆ 2007. Sveze riječi sa sastavnicom “ruka” u pravnim čakavskim tekstovima od 14. do 18. stoljeća. *U službi jezika, Zbornik u čast Ivi Lukežić*, Rijeka, 207–230.
- MALIĆ, DRAGICA 2011. Odjeci najstarije hrvatske pjesmarice u Marulićevim stihovima. *Colloquia Maruliana*, 20, Književni krug Split Marulianum, Split, 75–105.
- MATEŠIĆ, JOSIP, 1982/83: Frazem kao posljedica značenjske preinake riječi. *Filologija*, 11, JAZU, Zagreb, 405–413.
- MATEŠIĆ, JOSIP 1992–1993. Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku. *Filologija*, 20–21, HAZU, Zagreb, 293–299.
- MENAC, ANTICA 1978. Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije. *Filologija*, 8, JAZU, Zagreb, 219–227.
- MENAC, ANTICA 2007. *Hrvatska frazeologija*. Zagreb: KNJiGRA.
- MOGUŠ, MILAN 1990. O Marulićevoj frazeologiji u *Juditi*. *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 8, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 157–161.
- MOGUŠ, MILAN 1994. O Marulićevoj frazeologiji. *Colloquia Maruliana*, 3, Književni krug Split Marulianum, Split, 133–138.
- MUHVIĆ-DIMANOVSKI, VESNA 1992–1993. Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima. *Filologija*, 20–21, HAZU, Zagreb, 323–329.
- ŠTRKALJ DESPOT, KRISTINA 2009. Gospin plač iz *Osorsko-hvarske pjesmarice*. *Čakavska rič*, XXXVII, Split, 123–147.
- VAJS, NADA; VESNA ZEČEVIĆ 1994. Frazeologija u rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija*, 22–23, HAZU, Zagreb, 175–185.
- VAJS, NADA; VESNA ZEČEVIĆ 1995. Glagolske lokucije u hrvatskom kajkavskom književnom jeziku. *Filologija*, 24–25, HAZU, Zagreb, 363–372.
- VINJA, VOJMIR 1951. *Calque linguistique* u hrvatskom jeziku Marka Marulića. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 547–566.

Phrasemes in medieval *Planctus Mariae*

Abstract

This paper studies and analyzes the well-established collocations with desemantization in medieval Croatian versions of *Planctus Mariae* written in the Old Croatian language. Such collocations are defined as phraseological collocations or idioms in a narrow sense, and are compared to contemporary idioms with identical meaning and similar form. Along with a list of idioms in the narrow sense there are also some examples of idioms in a broad sense. These same idioms can also be found in the opus of writers of older Croatian literature, especially that of Marko Marulić. It can be concluded that medieval linguistic expressions are present in idiom usage in the work of our earliest authors.

Ključne riječi: Gospini plačevi, starohrvatski jezik, starija hrvatska književnost, frazeologija, frazemi u užem i širem smislu

Key words: medieval Croatian version of *Planctus Mariae*, old Croatian language, older Croatian literature, phraseology, idioms in a narrow sense, idioms in a broader sense